

Hentchak :

ORGANE DU PARTI

REV. ARMÉNIEN

HENTCHAKISTE.

ՀՆՉԱԿԵԱՆ

ADRESSE

M. BELLART,

85, Peckham Rye

LONDON, S.E.

Angleterre.

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՀՆՉԱԿԵԱՆ

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

Հասարակական մի կուսակցութիւն չէ կարող լինել առաջաւոր առանց իդէալի: Երա համար այդպիսի իդէալ կարող է լինել՝ հասարակական կեանքի ընդհանուր վերակազմութիւն՝ ազգային ու հանրամարդկային բարօրութեան նպատակով: Ամենաառաջաւոր մի կուսակցութեան տեսակէտից այդ վերակազմութիւնը պէտք է հաստատուէ նոր հիմունքների վրայ: Արդ՝ են այդ հիմունքները: Երբանք, որ քաղաքակիրթ կեանքի զարգացման արդիւնք են, նրանք, որ ծագել են և առաջանում են այդ կեանքի պայմաններից, դրա արդանդից, նրանք, որ զիտութիւնն էլ իր կողմից զաւիս՝ հաստատում ու որոշում է:

Հայերիս մէջ այդպիսի մի կուսակցութիւն ստեղծւեցաւ Հնչակեան Կուսակցութեան ծագումով: Երա ստեղծողն էր պատմական բուսէն: Այդ ստեղծող, մենք հասկանում ենք երկու կէտ:

Առաջին՝ հայ ժողովրդային և ազգային պատմական ընդհանուր կացութիւնը: Այդ կացութիւնը ծնունդ էր տւել հասարակական, քաղաքական ու տնտեսական նորանոր երևոյթների ու պահանջների: Հարկ էր մեկնաբանել այդ երևոյթների իմաստը: Հարկ էր որոշել, արտայայտել ու ձևակերպել այդ պահանջները՝ նոյն հոգեակ տեսակէտից. — և այդ գերն ընկաւ «Հնչակի» և Հնչակեան Կուսակցութեան վրայ: Առաջինը հղաւ մտածող և ուղեցոյց, երկրորդը՝ գործօն մարմին, ձգտող՝ կենսական մարմնացումն տալ զազափարնների:

Երկրորդ կէտն է քաղաքակիրթ ազգերի կեանքի ներկայ պայմանները, դրանց պատմական զարգացումը, դրանց առաջխաղացութիւնը զէպի հանրակացութեան աւելի արդար, աւելի բարեկեց, աւելի բարձր դրութիւն, որը հիմնաւ լինի աշխատանքի և հաւասարութեան սկզբունքների վրայ, հասարակական բոլոր դասակարգերի վերացումով:

Այդ երկու հանգամանքներն են, որ ծնունդ

տւին Հնչակեան Կուսակցութեան, որ եղան հիմունքներն ու պայմանը նրա գոյութեան, որ սնունդ տւին և զարգացրին նրան:

Այդ հանգամանքներն են նաև հիմնական պայմանն ամեն իրապէս առաջաւոր հասարակական կուսակցութեան գոյութեան ու գործունէութեան ամեն քաղաքակիրթ ազգի մէջ:

Այդպիսի հասարակական կուսակցութիւն իր երախներում միշտ կրում է կենդանարար արիւն՝ ընդունակ մնալու թարմ և կորովապէս եռալու, միշտ հետամուտ լինելով լուսաւոր զազափարնների յաղթութեան: Կա կրում է իր մէջ այդ ներքին մշտանորոգ զօրութիւնը շնորհով իր հայեցակէտի և մտածման եղանակի լայնութեան ու խորութեան, որն ընդգրկում է մարդկային կեանքի երևոյթների ամբողջ աշխարհը: Կա, այդպիսով, ներկայանում է ոչ միայն պարզ քաղաքական մարմին, այլ հանդիսանում է արտայայտիչ փիլիսոփայական մէկ ամբողջ աշխարհահայեացքի, աշխարհահայեացք, որ յայտնւում է գետականապէս մարգարէ մարդկային կեանքի ապագայի բախտաւորութեան, արդարաւայել կացութեան և անվախճան զարգացման,

Այդ ներքին կորովութիւնն է, այդ ներքին ինքնաբուրդի զօրութիւնն է ահա, որ միշտ վերանորոգում է կուսակցութեան ոյժերը, աւելի և աւելի բանում նրա առջև նորանոր ասպարէզներ, աւելի և աւելի ընդարձակում նրա մտքի ու գործունէութեան հորիզոնները: Հակառակ թշնամու մշտանորոգ ուժգին հարւածների՝ նա մնում է կանգուն: Հակառակ տկար մտքերի և յուռեպէս զգացողների կողմից թակարդւած ներքին խռովութիւնների՝ նա քայլ առ քայլ պաշտպանում է իր դիրքն ու գերը: Հակառակ, վերջապէս, իր գործունէութեան ժամանակաւոր անաջողութիւնների ու դժւարութիւնների՝ նա մնում է դարձեալ կենսունակ, դարձեալ ամուր ու բարձր, ընդունակ նորից ու նորից վերակազմելու և վերստնելու իր՝ առաջաւորական ընդհանուր առաջխաղացը: Ահա, բանդեցէք տաճարը, բայց թէկուզ բանդւած նա դարձեալ տաճար է, և միշտ կը դռնէն հզոր ձեռքեր վերականգնելու այն: Այսպէս, գետակը

բղխելով իր աղբիւրեց, գլորւում է անդադար առաջ, բանում է իր ճանապարհը, առատացնում իր ջուրը, ընդլայնում է իր ավերը, փռում, տարածւում է իր հպարտ հոսանքով, հակառակ ամեն արգելքների: Կա անսպառ է, որովհետեւ մայրական ծոցը շարունակ մատակարարում է նրան նորանոր կոհակների թարմ ոյժեր:

Հասարակական կուսակցութեան համար այդ ոյժերը կայանում են նրա գաղափարներում, նրա աշխարհահայեացքում: Այդ աշխարհահայեացքն է, որ մայր է հանդիսանում նրա անկեղծ ու բարեւար գործունէութեան և, հետեւաբար, նրա օգտակարութեան հարազատ ժողովրդին ու մարդկութեան:

Մեռեալ-ծնւած է այն կուսակցութիւնը, որ գուրկ է հիմնական աշխարհահայեացքից և որի այդ աշխարհահայեացքը չէ յայտնւում արտայայտող ազգային և միանգամայն բաղաբակիր թ մարդկութեան ժամանակակից անվտանգ առաջադիմութեան ձգտումների, գաղափարների և բարեկազմութեան նպատակների:

Բարձր ու լայն աշխարհահայեացք՝ հիմնւած լուսաւոր գաղափարների վրայ և դրանց շնորհով՝ յարատեւ ու համարձակ գործունէութիւն—ահա Հնչակեան կուսակցութեան երկարամեայ աւանդութիւնը: Հետեւեցէ՛ք դրան—և ձեր առաջ կը բացւեն նոր հօրիզոններ իրանց աւետաբեր արշալոյսներով:

ՄԻ ՆՈՐ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ԾՐԱԳԻՐԸ

«ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ»
ՆՊԱՏԱԿ

Ձբաղւել հայ ժողովրդի ընդհանրապէս՝ և տաճկահայերի՝ մասնաւորապէս՝ անտեսական, սօցիալական և բաղաբական կացութեամբ:

ՄԻՋՈՑՆԵՐ

1. Ընկերութիւնը ունենալու է սեմեստրական ժողովներ, որոնց նիւթ կարող են լինել դասախօսութիւններ (առնւաղն երեք անգամ):

2. և ընթացիկ խնդիրներ:

Ծանօթ. Դասախօսութիւններին հրաւիրւում են և՛ կողմնակի անձնաւորութիւններ թէ՛՝ Լայպցիգից և թէ՛ ալլ բաղաբներից:

ԱՆԴԱՄԱՅՈՒԹԻՒՆ

2. Անգամ կարող են լինել Լայպցիգի հայ ուսանողները և ուսանողուհիները:

3. Կարող են նոյնպէս անգամակցիլ և ալլ բաղաբում ապրող ուսանողուհիները և ուսանողները:

Ծանօթ. Ոչ-ուսանողները կարող են լինել

արտաքոյ կարգի անդամներ:

ԳԱՆՁԱԲԱՆ

4. Անդամները վճարում են ամսական 1 մարկ և աշխատում են կողմնակի միջոցներով նպաստել գանձարանին:

5. Նիւթական օգնութիւն է ուղարկւում գոյութիւն ունեցող Յեղափոխական կենտրոններին:

Ծանօթ. Ս. Ս. Յեղ. Ընկ. չեզոք գիրք ունի յեղափոխական կուսակցութիւնների վերաբերմամբ:

6. Ընկերութիւնը աշխատում է կազմել իւր նպատակին համապատասխան գրադարան:

7. Ընկերութեան վարչութիւնը բաղկանում է նախագահից, գանձապահից և մի քարտուղարից: Աւարչ. անգամները ընտրւում են իւրաքանչիւր սեմեստրի սկզբում, նրանք ունենում են իրենց անձնափոխանորդները:

ՄԻ ԲԱՆԻ ԽՕՍԲ

ԽՕՍԲ

Վերը հրատարակած ծրագրից՝ ինչպէս տեսնում է ընթերցողը, Լայպցիգում կազմւել է մի նոր ուսանողական ընկերութիւն, որը իրեն նպատակ է դրել գոյութիւն ունեցող ու յրկրում գործող յեղափ. կուսակցութիւններին նիւթապէս օգնել անխտիր:

Լայպցիգը՝ Եւրոպայի հայ ուսանողութեան համար մի տեսակ մտաւորական կենտրոն է ներկայացնում, երեւի այդ է պատճառը, որ նա անցեալում էլ յայտնւում է մի բանի հիմնարկութեանց նախաձեռնողը. ինչպէս է ճեմարանական ընկ. և՛ն, ինչպէս տեսնում էք, նրա այս նոր կազմած ընկերութիւնն էլ այնքան նպատակայարմար ու այնքան ժամանակակից է, որ մենք սրտանց ողջունում ենք նրա երեւան գալն և մաղթում տոկունութիւն ու յարատեւութիւն:

Առիթից օգտւելով, մի բանի խօսք պիտի ասենք ժամանակակից հայ ուսանողութեան բռնած դիրքի մասին դէպի հասարակական այրող խնդիրները, որը վերջին տարիները զբաղեցնում է թէ լէգալ և թէ յեղափոխական մամուլը: Պարզ է՝ որ մենք մեր ակնոցով պիտի նայենք խնդրի վրայ և հետաքրքրւինք իմանալ, թէ ցարդ ուսանողութիւնը որքանով է մասնակցել յեղափոխական գործին: Դժբաղաբար պատասխանը շատ աննպաստ է ուսանողութեան համար ու հեռախօսեցնող իւր ճրգնաժամային վիճակում՝ իրա այդ «թարմ ու զարգացած» մասից այնքան ակնկալութիւններ ունեցող հասարակութեան համար. . . :

Մենք բռնւն հետաքրքրութեամբ թերթում ենք մեր 10—15 տարւայ յեղափոխական պատմութեան էջերը, որ տեսնենք թէ ազատ Եւրոպայի հայ ուսանողութիւնը որքան թուով գաղափարի անվհճեր զինւորներ է մատակարարել մեր թշուառ ազգին, որոնք իրենց ձեռք բերած գիտութիւնը միացնէին սրտի ազնիւ զգացմունքների հետ և մտնելով տառապանքի երկիրը թէ անձամբ սրբէին թշուառ եղբայրների և քոյրերի դառն արատաւը, հոգի տային, սիրտ տային, նեցուկ լինէին նրանց և թէ յեղափոխական պրօպագանդայի հետ վարէին նաև յեղափ. կազմակերպական գործը և իրենց անձնագոհութեան ու անձնաւիրութեան բարձր օրինակովը խորախուսէին, քաջալերէին ու անվհճերութիւն ներշնչէին

արեան մէջ լողացող եղբայրներին . . . : Եւ մեր մի բանի հարիւր հազար դիակների կոյտերի մէջ միայն երկու այդպիսի դէմքերի ենք հանդիպում, Բարսեղ Զաքարեանց Մարզուանում և Մարտիրոս Սարուխանեանց (Մարտիր) Վանում: Հէնց այդ պատճառաւ էլ նրանք աւելի մեծանում, պայծառանում և մի տեսակ գերագոյն կերպարանք են ստանում մեր աչքում: Իսկ ուսանողական լէգէոնը . . . նրա ամենազգայուն մասը միայն, ուսանողական նստարանի վրայից մի բանի թոթովունքներ արձակելուց յետոյ խառնուում է միւս մասի հետ, իսկ բոլորը միասին, խառնուում, լուծուում, կուլ է գնում այն զանգւածի մէջ, որը իրա գրպանից այն կողմը ոչինչ չէ տանում ու մեծ, շատ մեծ բարիք արած է համարում, եթէ երբեմն ազատ ժամերից կիսահեգնական ժպիտը երեսին, թեթեւ զբոսանք կատարէ «ազգասիրութիւն», անելով . . . :

Մենք գիտենք հայ բուրժուան երբեք ցոյց չի տար թէ ինքը համոզւած է յեղափ. օգտակարութեան մէջ, ինչ ձեռք կտայ այդ իրեն: Գիտենք կղերականութեան դերը, որ բռնակալի ոտները լիզելուց այն կողմը չի անցնում . . . :

Այդ երկու դասակարգերից դուրս—եթէ այդպէս կարելի է անանել—մնում են ուսանողութիւնը՝ մեր «ամենազարգացած» մասը և բուն ժողովուրդը՝ ամենառամիկը: Բնական էր, որ առաջինը երկրորդին ղեկավարէր, առաջնորդէր, բայց . . . ասողներ կան թէ, ուսանողներից շատերը ոչինչ չգիտեն, ոչ յեղափոխութեան և ոչ յեղափոխական կուսակցութեանց գոյութեան մասին: Իսկ գիտցողներն էլ համոզւած չեն յեղափ. օգտակարութեան և նրա յաջողութեան մէջ, պէտք է համոզել նրանց երկար տարիներ, երբ որ կհամոզեն այն ժամանակ կգործեն: Լսեցիք . . . ասորիինակ արգարացում . . . : Մեր ուսանողութիւնը գեռ տեղեակ չէ այն բանին, որ մեր երկիրը տակնուվրայ է լինում և 100000-աւոր զոհերի արիւնը ուռցել է նրան մինչև վերջին բուռ հողը: Մեր ուսանողութիւնը համոզւած չէ այն պարզ ճշմարտութեան մէջ, թէ բնաջնջումի անօրէն վճռին ենթակայ ժողովրդին, ուրիշ աշխարհ չէ մնում, բացի այն՝ որ ինքն էլ իւր կողմից մահադատ ղէնքը ձեռին դիմաւորէ իւր անգուժ դահձին: Այդ է սովորեցնում մեզ պատմութիւնը և մեր բախտակից եղած ազգերի օրինակը, այդպէս են թելադրում մեզ, մեր ազգային կեանքին ծանօթ օտարազգի բարեկամները: Անողորմ ձախառագիծը ու իրականութեան սոսկալի հարւածները իւր սեփական կաշու վրայ փորձող ժողովուրդը, տրամաբանօրէն այդ եղբայրացութեան հասնելով, այդ վճիռն է կայացրել անդառնալիօրէն: Եւ այդ բոլորից յետոյ, եթէ հաւատանք վերի փաստաբանութեան, միայն մեր ուսանողութիւնն է որ համոզւած չէ այդ պարզ ճշմարտութեան մէջ . . . : Այժմ հարց է, եթէ իրաւ է որ այդպէս է, եթէ իրաւ է որ հարկաւոր է գեռ ուսանողութեան համոզել այդ բանի մէջ, ո՞վ պիտի ըստանձնէ այդ պաշտօնը, բւերութեան թէ՛ կղերականը, բայց մենք տեսնք նրանց դերը, հապա ո՞վ ուրեմն, չէ որ մնում է միայն ռամիկը՝ ժողովուրդը և զարգացածը՝ ուսանողութիւնը, ուրեմն . . . ռամիկը պիտի համոզէ ուսանողութեան, ինչ դառն հեգնութիւն, դերերի ինչ տարօրինակ փոփոխութիւն . . . : Մեղապատահել է լսել, թէ՛ «եղած մի բանի հոգին էլ, նախկին ուսա-

նողներ են», է՛հ շատ բարի՝ բայց միթէ՞ բացառութիւնները օրէնք են: Բայց դա արդէն չափից դուրս է, աւելի դիւրին է ընդունել ուսանողութեան եսապաշտութեամբ վարակւած լինելը, ինչ որ ըստ մեր իրողութիւն է, քան թէ իրական ճշմարտութեան մինչ այդ աստիճան անտեղեակ լինելը . . . :

Ինչ որ է, փակենք այդ, մեր նպատակը ուսանողութիւնը բնագոյնի վրայ, այլ առիթից օգտւելով իրողութիւնը մատնանիշ անել: Եւ հիմնելով իրողութեան վրայ, առանց յոռետես լինելու անգամ, մեր ուսանողութիւնը—չնչին բացառութեամբ—ցարդ շատ հեռու ենք գտնում իրա պարտականութիւնը կատարած լինելուց:

Անցեալի այդ տխուր փոնի վրայ երևան եկաւ Եւրոպ. Ուս. Միութիւնը, որը դարձեալ իրա ու յեղափոխութեան մէջ մի պատենչ էր պահում: Նրան հետեւեց սոյն ընկերութիւնը, որ մի բայլ ևս առաջ գնալով, նպատակ է դրել յեղ. կուս. նիւթապէս օգնել: Ահա այդ երկուքը, մերձեցման այդ բայլն է որ մենք ողջունեցինք: Սակայն՝ մենք գեռ հեռու ենք եղածը գործնական ու անմիջական աջակցութիւն համարելու մտքից: Ճիշտ է՝ որ ամեն մի հասարակական աղէտի ժամանակ, կարօտ ժողովրդի կոպէկներից են գոյացել պատկառելի գումարները և ոչ երբեք հարստի միլիոններից: Այդ տեսակետից շնորհակալութեան արժանի է սոյն ընկերութեան նիւթապէս օգնելու որոշումը, որը պիտի գոյանայ ուսանողական՝ յաճախ շատ սուղ՝ բիւջէից: Բայց, ներկայ դէպքում, հարցը վերաբերում է յեղափոխական շատ լուրջ ու ծանրակշիռ խնդրին և ոչ թէ որ և է հրդեհից կամ երկրաշարժից առաջացած առաւել ժամանակեայ աղէտին: Պարզ է որ յեղ. յարատեւող գործը աւելի մեծ կարօտութիւն ունի գիտութեան պաշարով զինւած ուսանողների անմիջական ու գործնական օգնութեան, քան թէ այն մի բանի մարկերին, որ պիտի կազմէ ընկերութեան նիւթական օժանդակութիւնը:

Մաղթենք ուրեմն՝ որ ուսանողութեան հիմնած նոր ընկերութիւնը, անցեալի անգործութիւնից կտրւելու՝ նրա իրական բայլը և գործնական յեղափոխութեան հետ կապող օղակը լինի: Կրկնում ենք, նոր ընկերութիւնը չպիտի բաւականանայ իրա արած որոշումով, այլ հետաքրքրէ անդամներին հայկական կեանքի ներկայ փոթորկալից իրականութիւնով, վառէ, բորբոքէ նրանց սրտում այն սէրը ու կայծը, որ ընդունակ դարձնէ ըստանձնելու այն դերը, որը իրաւամբ սպասուում է պահանջում է նրանցից:

Իսկ հակառակ դէպքում, եթէ ուսանողութիւնը շարունակէ իրա կրաւորական դերը, այն ժամանակ հայ ժողովուրդը իրաւունք կունենայ բանաստեղծի հետ կրկնելու, «բայց թէ խելքեդ շահ չունի Հայաստան, թեքել ենք քու ալ խելքիդ ալ վրան»:

Սպասենք և տեսնենք . . . :

ԱՐԵՒԵԼՔՈՒՄ (*)

Եօթ տարի առաջ, երբ հայկական շէնքերի (Տեր-գեհնէ կրակել էր Արեւելքի երկինքը և կոտորածներ ի հարկուր հազարաւոր դիակները պատւանդան էին կանգնել ի փառս Աբգիւլ-Համիդի, ամեն կրօնքերից, բաղաբակիր թախարհի մի ծայրից մինչև միւսը, դուրս ելաւ սարսափի աղաղակ:

Եւրոպական կարծիքը, մասնաւորապէս Անգլիայում, սթափւեց, յուզւեց, վրդովւեց: Յօգւածներ ամենօրեաների մէջ և ժողովրդային միտինգներ սկսան միմեանց հետ մրցել իբրև պաշտպաններ ձնշաւածների, իբրև դատաւիտողներ նրան, որին Վրդաստնը նշաւակեց «Մեծ Մարդասպան» անունով:

Ֆրանսիայում սօցիալիստական կուսակցութիւնը եւլաւ, որ առաջինը բարձրացրեց իր ձայնը յօգուտ ձնշաւածների մարդկային իրաւունքի: Ժօրէսը, որ վերջերս, Հասո դ'Օ թատրօնում կայացած միտինգում, հնչեցրեց իր հզօր խօսքը, ժամանակին գրեց մի շարք յօդւածներ իր թերթում, «la Petite République»-ի էջերում: Նա նկարագրում էր հայ ժողովրդի դրութիւնը, բացատրում էր հայ յեղափոխականների շարժումը, որպէս և այդ շարժման պատմական ուղղութիւնն ու նպատակները:

Եւ մինչդեռ Եւրոպայում հասարակաց կարծիքն անդադար գրգռւում էր զայրոյթով և յուզում գթութեամբ, ամիսներ ու տարիներ էին անցնում, և անպաշտպան մնացած մէկ ամբողջ ժողովրդի ճիւղերի տակ մարդկային դիակները կուտւում էին միմեանց վրայ, առլթանի կացինն անդադար զլորւում էր հայ գլուխների վրայ, արիւնայի մօլեկան պարբրն ու սատուրնայիան շարունակւում էին հարբած կատաղութեամբ:

Հայ ազգը, այդ սոսկալի տարիներում, հակառակ անլուր աղէտների, որ հարւածում էին նրան, նրտաբաբախ փայփայում էր մօտալուտ ազատագրութեան յոյսը: Հէնց այդ զգացումն էր, որ Հայ յեղափոխականներին միջոց աւեց կազմակերպել ինքնապաշտպանութիւն թիւրքա-Հայաստանի այլ և այլ կետերում, ուր այդպիսի մի շարժում կարելի էր առաջացնել հակառակ ամեն դժարութիւնների:

Բայց թողնենք պատմութեան այդ էջերը, էջեր հեղեղած մէկ ամբողջ ժողովրդի արիւնով, և բանաբ լոկ վերջինները:

Մի քանի շաբաթ առաջ նոյն միտինգում զլ Պրէսանսէի պատմական խորին հմտութիւնը, նրա մարդկային ու բաղաբական գիտութիւնն ու իմաստութիւնն ամբողջ աշխարհի առաջ պարգեցին Հայաս-

տանի և Մակեդոնիայի աղէխարշ պատմութիւնը համիդական լծի տակ: Նրա խօսքը բաղաբակիր թաղգերի աղնագոյն միտքն էր և զայրացած խիղճը: Նրա խօսքը բուռն էր ու բարձր դատախազակիր էր ընդդէմ մեծ պետութիւնների, որով ապացուցանում էր ամբողջ անարդարութիւնը նրանց անգործունէութեան, ամբողջ եսականութիւնը նրանց ինտէրէսների և փոխադարձ հակառակութիւնների ի միաս խաղաղութեան, որպէս և նրանց դաւաճութիւնը Մեծ Մարդասպանի հետ, որի ոտքը տապաշաբար է դարձել մի շարք ժողովրդների համար, մինչդեռ սրանք, եթէ լինեն ազատ, ընդունակ են բերելու իրանց բաժին ծառայութիւնը մարդկութեան բաղաբակրութեան:

1895—96 թւականների դէպքերը Հայաստանում արեան թելով կապւած են այն անցքերի հետ, որ այժմ հարւածում են Մակեդոնիային: Եւ նորից բացւում է Արեւելեան խնդիրը, վտանգ սպառնալով Եւրոպայի խաղաղութեան: Այդ դրութիւնը, սակայն, անսպասելի չէր: Որովհետեւ դեռ եօթ տարի առաջ կային նախադուշակողներ ահաւոր բարդութիւնների, ամեն մէկ օր կարող էին առաջանալ համիդական ըէժիմից՝ պատճառ ամեն յուզումների և աղէտների: Հեռատեսների աչքին դա մի պաղղ մարգարէութիւն չէր՝ ստեղծւած յոռետես մտքերով: Ոչ, դա մի համոզումն էր, որ նոյն իսկ դիւանագէտները չէին ազդում ջնջել իրանց նախամտածած համրութեամբ: Յայտնի էր, թէ մինչև որ Արեւելեան խնդիրը լուծում չը ստանայ, սպառնալից անակնկալներ պէտք է ժայթքեն այն խարոյկից, որ միշտ վառ է պահւում արեւելեան ինկվիզիտօրի ձեռքով: Յայտնի էր, միւս կողմից, որ Եւրոպական տեսակէտից այդ խնդիրը չէ կարող ունենալ լուծում առանց եռանդուն ու վճռական մի միջամտութեան մեծպետութիւնների կողմից:

Բայց այն ժամանակայ դիպլօմատիան—որը չէր տարբերւում այսօրւանից—թող տւեց, որ Արեւելքի շարաշուք բռնակալը խնդիրը խեղդէ անպաշտպան ժողովրդների արեան մէջ: Դա մի ոճիր էր մարդկութեան դէմ, և անցեալ օր ծօրհսը ցոյց տւեց այդպիսի մի դրութեան ամբողջ եղբրական իմաստը՝ աւելացնելով.— «Դա նաև մի սխալ էր, և այսօր մենք կրում ենք պատիժը»:

Առաջ են բերում տարբեր ու պէս պէս ցեղերի գոյութիւնը և նրանց շահերի հակառակութիւնը Մակեդոնիայում: Եւ ես ինքս ինձ հարցնում եմ.— Ինչ կարող են ասել, նոյն տեսակէտից, մեր երկրի, Հայաստանի նկատմամբ: Այստեղ չը կայ ժողովրդների պէսպիսութիւն. կայ երկու տարր, մահմետական ու հայկական: Ճիշտ է, այլ և այլ դաւառներում այդ տարրերը խառն են, բայց միաժամանակ նրանք զատւած են իրարից, ընդհանուր առմամբ, աշխարհագրական շրջանների որոշ գծերով: 1895 թ. մենք կազմեցինք և լոյս ընծայեցինք Անգլիայում ըէֆօրմների մի ծրագիր, որ գործադրելի է հայկական նահանգներում: Առաջնորդւած միաջափ կրկնակի հոգսով դէպի արդարութիւնը, այդ ծրագրում մենք ներկայացրած ու պաշտպանած էինք երկու տարրերի շահերը ևս միաժամանակ: Հտրեալ, խնդրի այդ կողմը, Հայաստանի վերաբերութեամբ, բոլորովին որոշ ու պարզ է: Արդ, ինչու զանց առան դոհացում տալ հայերի մարդկային

(*) Սոյն յօդւածը թարգմանւած է Ֆրանսերէն գրւած մի յօդւածից, որ դրւած է որպէս առաջնորդող հօդակաւոր ժան Ժօրէսի «la Petite République» թերթում մարտ 10-ին, հէնց այն օրը, որ Ֆրանսիական պատգամաւորական պալատում հարցապնդում կար Հայկական և Մակեդոնական խնդիրների առթիւ:

իրաւունքներին...

Այն, ինչ որ առաջացնում են այժմ՝ իբրեւ պատճառարանութիւն մակեդոնական խնդրի լուծման կարելիութեան դէմ, ուրիշ ոչինչ չէ, եթէ ո՛չ սերմանել թշնամանք բալկանեան ցեղերի մէջ դէպի միմեանց, կամ խոստովանալով դիպլոմատիայի պատմական անկարողութեան մակեդոնական հարցը վճռելու, և կամ խոստովան մի հնարք նոյն դիպլոմատիայի կողմից: Գրանու մը ցանկանում է ծածկել իր թաքուն դիտումները, որոնք սակայն ուրիշ ոչինչ չեն, եթէ ոչ Պօլիշինէի բացայայտ գաղափարներ:

Միւս կողմից, նոյն դիպլոմատիան վերջերս կազմեց «բէֆօրմները» մի նախագիծ Մակեդոնիայի համար: Եւրոպան մնաց ապշած այն աճապարանքի առաջ, որով սուլթանը հաճեց ընդունել վերոյիշած նախագիծը: Մեր աչքին ապշուածեան առարկան նոյն իրաւարարի դիւրահաւանութիւնն է: Նախագիծն ընդունեց, որովհետեւ ո՛չ միայն չէ տալիս որ և է բաւարարութիւն այն ժողովրդներին, այլ տարօրինակ կերպով ամրապնդում է սուլթանի դիրքը Մակեդոնիայում: Այդպիսով նոյն իրաւարարի վաւերացումով՝ Մակեդոնիան, ոտք ու ձեռք կապած, գրեցաւ իր դաժնի բնահայրերի տակ:

Որովհետեւ վերոյիշած բէֆօրմները մէկ այնպիսի նորութիւններ չունեն, որոնք արդէն «յայտարարւած» չը լինէին սուլթանի բարեհաճ կամքով նրա աւելի քան պլատոնական իրաւունքներում: Այդ նախագիծը կազմուած է առաւել կամ պակաս հնչուն ու խաբուսիկ յօդաւանդներով: Հիմնական կէտն այնտեղ փայլում է իր բացակայութեամբ, և սակայն այդ կէտն է որ կարող էր ապացոյց լինել նախագծի անկեղծութեան և նրա իրական երաշխաւորութեան: Եւ այդ կէտն է — Եւրոպայի անմիջական ու մշտական վերահսկողութիւնը երկրի բարենորոգման վրայ: Այդ կէտի բացակայութիւնից յետոյ այլ ևս ի՞նչ կայ զարմանալու, որ դաժնի՞ր գտնւեցաւ այնքան... մեծահոգի: Նա միշտ արագ է իր յօժարութեան մէջ՝ ընդունել ամեն տեսակ նախագծեր, միայն թէ Եւրոպան մնա օտար դրանց գործադրութեան մէջ:

Բանը նրանում է, որ այդ բռնակալն ունի իրաւաստի եղանակն իր պարտականութիւնները լրացնելու մէջ — սրով, կրակով և արիւնով: Եւրոպայի առած գործը նման է այն հովիւին, որ հօտը յանձնում է գալլի պահպանութեան: Եւ այդ է պատճառը, որ ամեն նախագիծ, որքան էլ նա պարունակելու լինի բէֆօրմներ և ամենաքանդելի խոստումներ, միշտ կը մնայ մեռած տառ:

Յիրաւի, մեծ պետութիւնները չափից դուրս հեշտութեամբ են մոռանում իրանց պարտաւորութիւնները, որ նրանք պաշտօնապէս ստանձնել են Բերլինի դաշնագրով՝ սրա 23 և 61 յօդաւանդների ամբողջութեան «անյետաձգելի» գործադրութեան նկատմամբ: Նրանք գիտեն սակայն, որ բաւարարութիւն տալու համար ձեռքած ազգերի բնական իրաւունքներին, վերջ դնելու համար անվախձան կոտորածներին ու խռովութիւններին, և, հետեւեալ, նախազգուշացնելու Եւրոպային որ և է պատերազմից, որ ամեն րօպէ սպառնում է պայթել — կայ միայն մի՛ բաղաբանութիւն, միայն մէկ ուղի, միայն մէկ ամենագլխաւոր շահ: Դա — վերացնել

պատճառները, քրօնիկական դարձած, այն անտանելի դրութեան, որ անդադար դղրդեցնում է Արևելքը և սպառնում է գլորել Եւրոպան ամենատխուր աղէտների մէջ: Եթէ հայկական արիւնը, եթէ մակեդոնական արիւնը կարմրացնում են միայն Արևելքի հողը, և եթէ այդ իրողութիւնը արժէք չունի դիպլոմատիայի աչքին, հապա ո՛ւմ վրայ կընկնէ սարսափելի պատասխանատուութիւնը, երբ մեր եւրոպացի եղբայրներն իրանց նետած տեսնեն միջազգային ընդհարման մէջ:

Ինչ որ էլ ասեն սակայն, կայ մի դատապարտիչ իրողութիւն, կայ մի պատմական փաստ, որ ամեն օր արձանանում է Եւրոպայի առաջ: Մակեդոնացիների և հայերի արիւնը նրան հարկադրում է զբաղւել Արևելեան խնդրով: Եւրոպական դիպլոմատիան ճգնում է ծածկել այդ խնդիրը, բայց իսկապէս իր աչքն է ծածկում հայկական խնդրի տակ, որպէս և Մակեդոնական, բորբոքում է մի հրաբուխ — երկրի վարչական, տնտեսական ու սոցիալական անկարգութիւնները: Կայ միայն մի լուծում նրանց համար: Հիմնովին վերակազմել երկիրն արդար հիմունքների վրայ, միջոց տալով նրա ժողովրդների կեանքի ազատ զարգացման: Դա՛ է, այսօր աւելի քան երբ և է, միակ պարտականութիւնը, որ ընկնում է եւրօպական դիպլոմատիայի վրայ և այդ՝ կրկնակի տեսակէտից — մարդասիրական ու բաղաբան: Այդ նպատակին հասնելու համար չեն պակասում միջոցներ, խաղաղաբար աղդու և անվրէպ միջոցներ. — մենք տեսանք այդպիսի ընթացք, այդպիսի պրէքէդէնտներ, և դա՛ բոլորովին նորերս: Կունենա՞յ արդեօք եւրոպական դիպլոմատիան աչալընթութիւն կատարելու իր այդ պատմական պարտականութիւնը, թէ՞ այս անգամ ևս կը վրիպէ այն:

Ա. ՆԱԶԱՐԵԻԿ.

(la Petite République)

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՀԱՐՑԻ ԾՈՒՐՋԸ

Անցեալ յօդուածում արդէն ակնարկեցինք, որ Թիւրքիան 1878 թ. Բերլինի Վեհաժողովում յանձն առաւ վարչական բարենորոգումներ մտցնել՝ որպէս Մակեդոնիայում, Նոյնպէս և Հայաստանում, ու, չնայած հանրահռչակ Մեծ Պետութիւնների «բարի կամեցողութեան» և «ստիպումներին», առանց իրագործելու թողեց իւր խոստումներն ու պարտաւորութիւնները: Մենք ասացինք, որ Սուլթան Աբդուլ Համիդի խոստումներն աչքակապութիւններ, ձեռնածութիւններ էին, որովհետեւ շարունակ խոստացաւ իւր յանձնառութիւնները կատարել, Մակեդոնիայի և Հայաստանի բրիտանացի ժողովրդների հալածանքներին ու զարհուրելի կոտորածներին վերջ տալ, սակայն մի կողմից եւրոպական «հանձարեղ» դիւանագէտներին խոստացաւ անյապաղ իրագործել չարաբաստիկ ու փօր մ'ն երբ, իսկ տակից կոտորելու, մորթութեան և սպառնալու ջնջելու վայրագ հրամաններ արձակեց:

Այսպէս է: Ո՛ւր ասիական եփուած, ծեծուած, նենգամիտ բաղաբանութիւն, և ո՛ւր եւրոպական դիւանագէտների փայլուն յաջողութիւններ, երբ սոյն դիւան

Նագիտական փայլուն յաջողութիւնները հիմնուած լինին նախանձի, իրար ձեռքից ազգեր և ժողովուրդներ կոր. զերու անյապառաջ բաղձանքի ու մանր, թշուառ ժողովուրդների արիւնով ու ոսկորներով կառուցած շէնքերի վրայ... : Եղբոր արիւնխանձ Գազանը վերջերս էլ խոստացել է անյապառաջ «էֆօրմ»-ն եր մտցնել Մակեդոնիայում — իսկ Հայաստանում — միւս կողմից ձեռքերը հրձուանքով շփելով, որ իւր ձեռնածութիւնների սէգունտ արդէն բացուել է, բաղձաթիւ հասարակութիւն գրաւելու տենչով։ Ո՛վ է յիմարը որ Սուլթանի խոստումներին հաւատայ...

Բանն այն է՝ որ թիւերը, իրենց պապական սովորութեան համեմատ՝ այժմ էլ Ալբանացոց ու Մակեդոնացոց են մեղադրում, նրանց անխիղճ, վայրագ անուանելով. դէպի ո՛ւմ, գիտէ՞ք... դէպի թիւրք միամիտ, անարատ... զինւորները։ Ճիշտ որ Հայաստանի օյինները։ 25-րդ մի ժամանակ էլ Հայ յեղափոխականներն էին «սրկաներ» և «աւազակներ»... աւազակապետ Համիդի համար։ Զարմանալի է Կոստոյեւ, մորթոտել, բռնաբարել ու լլկել է պատուիրում՝ Աբդուլ Համիդը բերստոնեայ ժողովուրդներին, բայց հէնց որ այս դարեւոր ճնշուած, հարստահարուած, մարդ կոչուած արարածներին գոնէ մէկը բաջութիւն է ունենում իւր աչքի առաջ կնոջը բռնաբարող վայրագ գաղանին կարմրաշէկ քնդակ կամ պսպղուն դաշոյն հրամցնելու՝ իսկոյն սպերի ու գորտերի կռկոցը ականջ են խլացնում... :

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ Բուլղարացիք՝ Մակեդոնացոց ցեղակից ու գաւանակից լինելով՝ չեն կարող անտարբեր աչքով նայել կատարուող իրողութիւնների վրայ։ Մի ժամանակ իրենք ազատուեցին տաճկական նողկալի լծի տակից, այժմ էլ կը ցանկանան ու ցանկանում են Մակեդոնացոց էլ ազատուած տեսնել։ Ահա թէ ի՞նչու Մակեդոնացոց ապստամբական բայլերը, խրոխտ ընդվզումները Բուլղարիայում մշտապէս յենակէտ գտան ու պիտի գտնեն նաև ապագայում։ Բայց թէ ի՞նչու, յանկարծակի, նոյն իսկ ի մեծ զարմանս Աբդուլ Համիդի, Մակեդոնական բոլոր յեղափոխական կոմիտէները փակեցան Բուլղարիայում ու նրանց ղեկավարներն ու պարագլուխները կալանաւորուեցան... : Օ՛հ, այստեղ էլ, որպէս և միշտ ու ամենուրեք, Մեծ Պետութիւնների «բարի կամեցողութիւնները» ու մատը խառն են լինելու. անշուշտ, կամ՝ գործը առանց «ղալմաղալի» վերջացնելու սրբազան ցանկութիւնը... : Ինչ որ է՝ Բուլղարիայի ֆերդինանդ իշխանի և իւր գործովագութ հօր՝ Համիդի դիտաւորութիւնները — չէ՞ որ նորին պայծառափայլութիւնը՝ ներողութիւն՝ այժմ արդէն նորին արքայական բարձրութիւնը՝ Պօլիս այցելութեան գնացած ժամանակ Մեծ Մարդասպանի ձեռքը համբուրեց ի նշան որդիական անհուն երախտագիտութեան — կը մրցեն իրար հետ, այսպիսի մի կարեւոր խնդրում։ Յամենայն դէպս, թողնենք որ այս կէտը «Deutsche Korrespondenz»-ը պարզաբանէ։

«Մի բանի շաբաթ ևս, և Մակեդոնիայի ձիւնապատ լեռները կը զրկուեն իրենց սպիտակափառ ծածկոյթներից։ Քաղաքականութիւնը և կլիման զարմանալի սերտ կապակցութիւն ունին այստեղ. և, չնայած որ Մեծ Պետութիւնների կաթինեղութիւնը ու գրանցելի միջնադարութիւնը մեզ կամենում են հաւատացնել, թէ՛ Արևելեան Եւրոպայի անկիւնում խաղաղութիւն է տիրապետում, փաստերն, ընդհակառակը, երկիւղ են ազդում, որ ձիւների

հալուելուն պէս՝ Մակեդոնական հարցն էլ սպառնական կերպարանքով սպառնէ ի գալու՝ բարձրագուծ կամակորութեամբ։ Փաստերը շատ են։

Նախ և առաջ Մակեդոնացիք շարունակում են առաջնայ նման դուրս գալ դէպի Բուլղարիա։ Մինչև այժմ Բուլղարական սահմանն անցել են 70000 հոգի, որոնցից, առնուազն, 7000 հոգի, լաւ զինուած են, ու պատրաստ են ամեն վայրկեան պատերազմ սկսելու։ Նշանակալից է նաև այն հանգամանքը, որ փախստականների մէջ գտնւում են թիւրք — մակեդոնական ազգաբնակչութեան ունեւոր դասակարգերից մի բանի հազար հոգի։

Երկրորդ, ապացուցուած է որ Բուլղարական կառավարութիւնը Մակեդոնական կոմիտէները այնպէս դրամատիքական կերպով փակելը բոլորովին լուրջ չէ կատարել։ Մինիստր նախագահ Գանեւը այս բանը պարզապէս ակնարկում է։ Փետր. 17-ին Ազգային ժողովում արտասանած իւր ճշուումն ասաց նա բառացի հետեւեալը. «Մակեդոնական խառնակութիւնների պատճառը ո՛չ Բուլղարիայում և ո՛չ էլ Մակեդոնական կոմիտէներում պիտի փնտռել, այլ հէնց իրեն՝ Մակեդոնիայի մէջ... : Եթէ, բանէ, բարենորոգումների հարցը շուտով լուծում չստանայ, այն ժամանակ մենք բուն միջոցներ գործ կը դնենք... »

Պարոն Գանեւը բաւականաչափ պարզ և սրտաբաց բարաբաբէտ է. այդ բանը կը խոստովանէ ամեն ոք, ով որ նրան ճանաչում է։ Նրա խօսքերը, որ Բուլղարական հեռագրական գործակալութիւնը Վուլֆի գործակալութեանը չյանձնեց, պիտի լաւ ի նկատի առնել։

Երրորդ՝ եթէ բուլղարական միջնադարութիւնը միամտաբար կարծում է, թէ Բեռլինի Կաշնագրութիւնն ստորագրող պետութիւնները ո՛չ մի իրաւունք չեն ունենալ, ներկայ պարագաներում, Մակեդոնական հարցի մէջ խառնուելու, ապա Արևմտեան Եւրոպայի լուրջ թերթերին առիթ է տալիս կարծելու, որ նա բացարձակապէս տեղեակ չէ դիւանագիտական այդ գործիքին։ Բեռլինի Կաշնագրութեան 25-րդ յօդուածը Աւստրիային լիազորութիւն տուեց ո՛չ միայն տիրել Բոսնիային, այլև աւստրիական զօրքերը կենտրոնացնել Միտրովիցայից էլ այն կողմը, այսինքն, նոյն ինքն Մակեդոնիայում։

Եթէ Աւստրիան այս իրաւունքից — որը Բեռլինի Վեհաժողովը փոքր ինչ անզգուշութեամբ նրան է շնորհել — դեռ ևս օգուտ չէ բաղել, այդ չէ նշանակում՝ թէ գարնան բացուելուն պէս՝ որ և է մէկը կարգիլ նրան գործագրութեան դիմելու։ Ռուսաստանը որ չի անիլ այդ բանը, որովհետև, կարծում եմ, Ռուս-Աւստրիական դադանի համաձայնութեան մէջ Ցարի կառավարութիւնը կատարելապէս համամիտ է Բեռլինի Կաշնագրութեան XXV յօդուածի վերաբերմամբ։ Թէ ինչ նշանակութիւն կունենայ Աւստրիական զօրքերի կենտրոնացումը Մակեդոնիայում՝ այդ կարող է ամեն ոք երևակայել... » :

Այս բոլորի հետ վերջին օրերի լուրերը շատ նշանակալից և յիշելու արժանի են։ Թիւրքիան շարունակում է առաջ խաղացնել իւր զօրքերը դէպի Մակեդոնական սահմանը։ Սրանց հակառակ՝ Մակեդոնական և Բուլղարական բաղձաթիւ հրոսակախմբերը լուրջ ընդհարումներ են ունեցել թիւրքաց զօրքերի հետ։ Երևացել է, որ Մակեդոնացոց ղեկավարները Բուլղարական սպաներ են եղել։ Աւստրո-Ռուսարիան իւր զօրքերի մի մասը սպառազինել է։ Ռուսաստանն էլ եռան-

գուն գործունեութեան մէջ է՝ իւր զօրքի գլխաւոր կենտրոնատեղիներում՝ Կիւեւ և Օդեսսա: 14 օրուայ ընթացքում 180,000 առաջին կարգի պահեստի զինւորներ, 180,000 երկրորդ կարգի՝ կարող են ղէների կոչուիլ:

Որպէս տեսնում էք, իրերը Բալքանեան թերակղզւոյ վրայ, չնայած Սուլթանի գեղեցիկ «Հաւատացնում եմ» ների և երաշխաւորութիւնների թէ «Հնորհիւ Վէհա» փառ Սուլթանի խաղաղութիւն է տիրում՝ ամենուրեք ի փառս տաճկահայտակ ժողովուրդների՝ շատ էլ հանգիստ ու խաղաղ բնոյթ չեն կրում: Ահա՛ թէ ինչո՞ւ բարձր շրջաններում առանց երկիւղի չեն նայում իրերի այսպիսի ընթացքի վրայ: Հապա որքա՞ն երկիւղով պիտի նայեն այն ոչ-բարձր շրջաններն ուղղակի, որոնց գլխներին են իջնելու ամենածանր հարուածները...

Ինչո՞ւ մանր ազգեր, որոնց դէմ է լարւում թափորդը, որպէս այժմ, նոյնպէս և ամեն ժամանակ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՐՑԸ ՓՐԱՆՍԻԱԿԱՆ

Ներկայ տարւոյ փետրւարի 15-ին, Պարիզի հայասերները մի նմանը չտեսնած միտինգ կազմեցին յօգուտ Հայաստանի և Մակեդոնիայի:

Չնայած, որ ներկայ լինել ցանկացողների ահագին բազմութիւն կազմելու պատճառով, ցոյցը մի անգամ յետաձգւել և ձեռք էր բերւել Chateau d'Eau՝ Պարիզի ամենամեծ թատրոնը, այնուամենայնիւ, 4-5000 հոգի հազիւ տեղաւորւելով թատրոնում, մի բանի հազար էլ դուրսը մնացին և անկարող եղան մասնակցել այդ մարդասիրական և խրատական ցոյցին: Սակայն՝ ոչ մի անկարգութիւն տեղի չէ ունեցել ամբողջ ժողովի ընթացքում, թէ ներսը ընդունւած և թէ նոյն իսկ դուրսը մնացած ժողովրդի մէջ: Թէ հոգեկան ի՞նչ տրամադրութիւն է ունեցել ժողովուրդը և ինչպիսի զգացմունքներով է համակուած եղել դէպի օրւայ դուռնաբան պատճառ եղող խնդիրը, այդ կարելի է չափել հետեւեալից: Օրինակելի կարգապահութիւն, պատշաճաւոր վեհութիւն և հանգարտութիւն ժողովի մուտքի և ելքի ընթացքում: Լարւած և պատկառոտ ուշադրութիւն ամբողջ 5 ժամ տևող ոտննախօսութիւնների ժամանակ:

Ահա ցոյցի գլուխէ աւտաբէնը, այն էլ Փրանսիական դիւրաբորբը և ժողովւած բազմազան ամբոխի մէջ:

Բայց աւելի սքանչելի է մտքերի, զգացմունքների և միենոյն խնդրի շուրջը կազմւած գործունեութեան այն արտակարգ համերաշխութիւնը, որով այդ օրը հրապարակ էին եկել Փրանսիական, իրար այնքան հակառակ բաղադրական կուսակցութեանց պարագլուխները:

Որքան յուզիչ և նշանակալից է այն իրողութիւնը, որ մարտիրոսացող ժողովուրդների ճակատագիրը և մարդավայել կեանքի ձգտումը, մի հիանալի ներդաշնակութիւն էր ստեղծել այն անձանց մէջ, որոնք ամեն մի խնդրի առթիւ, որպէս անհաշտ ախոյեաններ, սոսկալի կատաղութեամբ բզբտում են և պատրաստ են բզբտել իրար, նամանաւանդ այժմ, երբ Գրէյֆուսեան յայտնի խնդրի ուրականը սպանւում է նորից փոթորկել Փրանսիական միջնորդը: Սա մի օրինակելի իրողութիւն է, որը ցուցադրում է Փրանսիական ժողովրդի ասպետական և ազատասիրական ոգին և հերոսական սխրագործութիւնների ընդունակութիւնը: Միտինգի նախագահն էր նաև իրա նշանաւոր զաւակների հետտրական հանձարները, որոնք գործ էին ածում յանուն մարդկութեան և սիրոյ՝ դէպի իրենց նման մարդիկը:

Միտինգի նախագահն էր Գէտուրնել դը Կոնստան Հապայի միջազգային խորհրդաժողովի Փրանսիական պատերազմ և պարլամենտի անդամ: Ժառախօսները աջակողմեաններից (պահպանողական) Դընի Կօշէն — պարլ. անդամ, Լեբուա Բօլիօ և Լեբու, ձախակողմեաններից Պրէսանսէ — պարլ. անդամ և հրապարակախօս (արմատական), Ժան Ժօրէս պարլ. անդամ և պարլ. նախագահի օգնական:

Ժառախօսների պերճախօսութիւնը միացած հմտալից փաստերի և դէպի տանջողները ունեցած գորովի հետ, իրար ձեռքից դափնիններ էին խլում:

Նախագահ Գէտուրնել դը Կոնստան իւր ճառի մէջ, որ մի անողոր ամբաստանագիր է թիւրքիոյ չարագործութիւնների և Եւրոպայի մեղաւորութեան նկատմամբ, ի միջի այլոց ասաց. «ասում են թէ գործի և երկրի աշխարհագրական դիրքի բարդութիւնը, դժւարացնում են խնդիրը և այլն, ո՛չ, մեծ պետութեանց փոխադարձ հակառակամարտը, նրանց բաղադրական բաժանումը և տնտեսական մրցումն են որ ստեղծում են մի անկարողութիւն: Սակայն ասել թէ դրւած խնդիրը անուճելի է, կ'նշանակէ պնդել թէ յառաջդիմութիւնը կանգ է առել: Անկարելի չէ ներկայ վիճակի բարեփոխութիւնը, այլ անկարելի է այդ վիճակի շարունակութիւնը»: Ապա յիշեց Գլադստօնի իրեն ուղղած հետեւեալ խօսքերը — «պաշտպանել հայերին և Հայաստանը, կ'նշանակէ պաշտպանել Եւրոպան», — Մի արդար և օրինական հպարտութիւն եմ՝ զգում այսօր, Փրանսիական մի այսպիսի շքեղ և մարդասիրական ցոյցի նախագահելու յանուն ճշւածների, բրիտոնեայ, մահմետական թէ հրեայ՝ ովքեր էլ որ լինեն նրանք»:

Հետզհետէ խօսեցին պ. պ. Դընի Կօշէն, Պրէսանսէ և Ժան Ժօրէսը, որոնք հմայել էին ունկնդիրներին և որոնց ճառախօսութիւնները ընդմիջւում էին բուռն և երկարատեւ ծափահարութիւններով: Բայց հռչակաւոր սօցիալիստ պարագլուխ Ժան Ժօրէսին էր պահւած այդ օրն էլ ցնցել, էլէքտրականացնել բազմութիւնը, որի մէջ նա իւր մրցակիցը չուէր:

Միտինգին բոլոր մասնակցողների կողմից միաձայնութեամբ ընդունւեցաւ հետեւեալ որոշումները, Փրանսիական արտաքին գործոց նախարարին ուղարկելու համար, որը կարգաց Անատօլ Լեբուա Բօլիօ և ցոյցը վերջացաւ երեկոյեան ժամը 6-ին խանդավառութեան և բուռն համակրանքի արտայայտութիւններով:

«Չորս հազար զանազան կարծիքների և համոզումների տէր Փրանսիական բաղադրացիներ, հաւաքւած Chateau d'Eau թատրոնական դահլիճում 1903 թ. փետ. 15-ին, չկատելով Հայաստանի և Մակեդոնիայի սոսկալի և վտանգաւոր վիճակի յարատեւութիւնը,

չկատելով որ այդ դրութիւնը մի սոսկալի գրգռէ և հասարակութեան խղճի ու մշտական վտանգ ընդհանուր խաղաղութեան,

չկատելով որ Բերլինի Դաշնագրի իրագործելով միայն՝ Հայաստանում և Մակեդոնիայում կարելի է վերջ

դնել անտանելի դրութեան,

Նկատելով այն անմիջական պարտականութիւնը, որ ընկնում է Բերլինի Դաշնագիրը ստորագրող պետութեանց վրայ,

Իդձ ու ցանկութիւն են յայտնում, որ Ֆրանսիական կառավարութիւնը եռանդուն կերպով գործէ վերջապէս իրագործելու Բերլինի Դաշնագրի 61 ու 23 յօդաւածները, համաձայն 1895 թ. Մայիս 11-ի մեմորանդումի, որպէս զի վերջ դրւի անընդհատ եղեռնագործութեանց շարքին, որոնք կատարւում են Թիւրքիայում մարդկութեան դէմ, տուանց խտրութեան ցեղի, ազգի, ու կրօնի»:

* * *

Մարդու սիրտը թրթռում է տեսնելով այն կորուստից վերաբերմունքը՝ դէպի հայկական հարցը՝ որ ցոյց են տալիս Ֆրանսիայի ներկայ աշխատող գործիչները: Նախ պէտք է նկատի առնել, որ Ֆրանսիան աւելի ճիշտ ամբողջ Եւրոպաներկու մտքով պիտի հասկանալ, ժողովրդական և քաղաքական պետական: Ժողովուրդը ամեն անգամ ցոյց է տուել իւր զգայնութիւնը և համակրութիւնը դէպի թրքական անարգ ըծի տակ տանջող, նահատակող ազգերը: Իսկ պետութիւնները... ահա այն հրէշաւոր մեքենան որը և կոյր է և անզգայ, նրան շարժելու համար անպատճառ հարկաւոր է արեան գետեր հոսեցնել, այդ արիւնածարաւ ճիւղը, որ «Եւրոպական պետութիւններ», անուան է կրում, միայն արեան և մանաւանդ արիւնոտ դաշոյնի առաջ խոնարհւել գիտէ: Հարկ չկայ այստեղ նոյն Ֆրանսիայի մի ուրիշ պետական գործիչի Հանստայի արիւնխում գործերի մանրամասնութեանց մէջ մտնել, որ կատարեց նա 94-96 թւականներին ձեռք ձեռքի տւած ուրիշ մարդակերներ՝ Լաբանովի և կարմիր Համիդի հետ: Մենք հէնց կվերցնենք ներկան և դարձեալ նոյն Ֆրանսիան, որի աղնամիտ զաւակները ամենաբարձր առաքինութեան և մարդասիրութեան դասերն են տալիս իրենց կորովի գործունէութեամբ և վերաբերմունքով դէպի հայերը և մակեդոնացիները: Բայց չմոռանք որ դրանք մինչև անգամ հասարակ ժողովրդական գործիչներ չեն, այլ քաղաքական և պարլամենտական աշխատող գործիչներ: Դրանք անդամներն են այն պարլամենտի, որ Ֆրանսիական ամեն կարգի գործերի կարգադրողը և հրամայողն է:

Վերը նկարագրած միտինգից յետոյ, Ֆրանսիական մամուլը լուռ չէր, որոնց հրահանգող յօդաւածների գոհարը դարձեալ պատկանում է Ժան Ժորէսին, «Այժմ ժողովրդի առաջ ենք», վերնագրով: Մարտ 10-ին Պրէսանտէ պատգամաւորական ժողովում նորից մի նշանաւոր ճառ արտասանեց Հայկական և Մակեդոնական հարցի առթիւ, զգուշացնելով արտ. գործ. մինիստրին Բալկաններում ստեղծած վտանգաւոր դրութեան նկատմամբ, յիշեցնելով նաև պարլամենտին և մինիստրին Հայկական հարցը Մակեդոնականից զատելու աղետալի լինելը:

Ճառը վերջանում է Բերլինի Դաշնագրի 61-րդ յօդաւածը իրագործելու ամենաազգու և միևնոյն ժամանակ սքանչելի վերջաբանով, որը ծածկւում է բուռն ծափահարութիւններով և պարլամենտի մեծամասնութիւնը շը-

նորհաւորում է ճառախօսին: Այդքանից յետոյ գուցէ կարելի էր սպասել, Դէլիասէն, Ֆրանսիական ներկայ արտաքին գործ. մինիստրը, որը մինչև անգամ հայասէր կոչւելու թունդ ցանկութիւնն ունի, գոնէ մի քիչ ազդէր այդ բոլորից:

Բայց դժբաղդաբար այդպէս չէ, նա ի պատասխան այդ բոլորի, միայն թւել է այն ամենը, որ ինքը արել է... հայերի օգտին, ցոյց տալու համար, թէ ինքը «երէկւանից չէ», որ ճիշդ է թափում հարկադրելու սուլթանին, որ նա իրագործէ ուէֆօրմները: Թւել է նաև «մի արտաքին գործերի խոհուն պարտականութիւնները», որի համագումարը ինքը հանում է այսպէս: «Ֆրանսիան չի կարող մոռանալ իւր պարտականութիւնները, որ ունի դէպի մարդկութիւնը, բայց նա պէտք է որ մոռանայ և դէպի ինքն ունեցած պարտականութիւնները: Եւ այդ պարտաւորութեանը կատարման առաջին պայմանն է, որ նա սառնութիւն պահպանէ, որ հաստատամտութեան նշան է և մի հանգստութիւն, որ նշան է արթնութեան»:

Այսպէս, ուրեմն, թող յարգելի հայասէրները բորբոքին, գործեն, այդ բոլորը շնորհակալութեան արժանի է, իսկ կառավարութեան ներկայացուցիչները միշտ պիտի բնեն «սառնարիւնութեան, հաստատամտութեան և հանգստութեան», բնով: Իսկ մե՞նք... ի՞նչ պիտի անենք... մենք չպէտք է մոռանանք, որ եթէ ինքներս ոչինչ չանենք նոյն բնով պիտի վարակենք նաև այժմեայ հրապարակի վրայ՝ եզոզ հայասէրները, մենք պէտք է խռովենք նրանց բունը և ստիպենք յսել մեր ձայնը և յարգել մեր իրաւունքները:

Մենք տեսանք այդ հրէշի բունը խռովելու և նրան շարժման մէջ դնելու միակ միջոցը, արիւնը և դարձեալ արիւնն է: Սակայն չսխալենք կարծել, արիւն ասելով մեր արիւնը, մորթուելը ասել է, ո՛չ, այլ մեր արիւնը հոսեցնողների արիւնը պէտք է հոսեցնել և յեղափոխականի՝ թշնամու արիւնով ներկած դաշոյնը խոթել նրա աչքը, պէտք է դիմել այդ միջոցին, որ բոլոր միջոցների գործադրողն է:

Պարսկա-թրքական սահմանագլխից մեր քղաքից պ. Mars-ը գրում է մեզ հետևեալը. — «Այս րոպէիս շուր տուցայ, որ վաճառ Հայերի և Թուրքերի մէջ արիանահեղ մի դէպք է պատահել, որի ժամանակ 100 ի չափ Հայեր և Թուրքեր են սպանուած: Մանրամասնութիւնները տեղեկանալով՝ յաջորդիւ կը գրեն:

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ, դրամ ու մանդատ ուղարկել հետևեալ հասցեով. —

M. Bellart, 85, Peckham Rye,

London, S. E. [Angleterre].

ՏՊԱՐԱՆ

«ՀԵՉԱԿ»

ԼՕՆԴՕՆ